

Обикновеното и необикновеното в образа на баба Илийца

В разказа си “Една българка” Иван Вазов изгражда един изключително сполучлив като творческо дело образ. Неговата главна героиня, баба Илийца, е така създадена, че ни се струва невъзможно да говори и действа не по начина, както става това в творбата.

Неслучайно за едни от читателите на разказа заглавието му означава, че баба Илийца е една обикновена жена, една от многото българки от епохата на Април-ското въстание, а за друг – една селянка, различна от другите, една необикновена, изключителна българка. Самият автор насочва и към двата прочита на заглавието, но не за да се противопоставят един на друг, а за да се възприемат обвързани, в единство. Обикновеното и необикновеното в образа на тази шестдесетгодишна жена в повествованието се успоредяват и допринасят героинята да се възприема като жива. Авторът не е направил нито една погрешна стъпка в изграждането на образа ѝ като цялостен. Всяка дума, всеки жест и всяко нейно действие са предопределени още от първите впечатления, които той създава за нея чрез силата на художественото слово.

Външният вид на баба Илийца я разкрива като обикновена жена, загубяла от тежкия полски труд, с яки “изпечени селски ръце”: *“Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста – мъжка на вид.”*

В кратката портретна характеристика на героинята няма нищо самоцелно. Без тази физическа сила, която се излъчва от цялата ѝ фигура, би било невъзможно тя, вече жена в напреднала възраст, да измине с двегодишно болно дете на ръце два пъти в една нощ разстоянието между Челопек и Черепишкия манастир, да води половинчасова упорита борба, за да освободи необходимата ѝ ладия от дълбоко забития в земята кол, а след втората среща със заблудилия се бунтовник от Ботевата чета да поеме в свободната си ръка и пушката му, та да олекне на изранените му крака.

Първите представи за характера на баба Илийца идват от словата ѝ. В приречения диалог между нея и познатото ѝ заптие Хасан ага тя и почтително моли да я вземат в ладията, и упорито настоява, като се стреми да въздейства на бащиното му чувство.

В своята упорита настойчивост героинята се отличава от другите жени, които при грубата заповед на турците се разпръсват уплашени и безмълвни, привикнали да бъдат

бити и унижавани. Наистина, подобно на тях и баба Илийца преглъща оби-дите и към нея, и към внучето ѝ. Но не го прави от обръгналоост или от безразли-чие, а защото, както става ясно от ретроспекцията, се е заела с отговорната зада-ча да спаси два живота: единия – на болното си внуче сираче, а другия – на бореца за свобода. В това вече има елемент не само на майчина обич и хрис-тиянско милосърдие, но и на противопоставяне на поробителите, чиито представи-тели в епизода на брега на Искър са двете груби и свирепи заптиета. Така по-корството ѝ се очертава като привидно и наложено от високи нравствени и родо-любиви цели, които го оправдават.

Авторът разграничава баба илийца от общата маса на нейните съселаяни. Ге-роинята знае, че у тях е заработило първичното чувство за себесъхранение, зато-ва е сигурна, че те не само не биха приели бунтовника, но и че ще го предадат на турците. В своята доброта и мъдрост, тя не ги кори дори когато е уверена, че те, изплашени от разсвирепелите се поробители и в знак на покорство, жива биха я изгорили, за да спасят себе си, домовете си, семействата си, ако научат, че е приютила един четник. Омразата на будната челопеченка е към развилнелите се поробители. Когато размишлява на глас какво да направи, за да въведе незабе-лязано в къщата си изнемощелия от безсънните нощи и от ходенето момък, тя споделя с него *“...но как да те оставя тука: не можеш да бягаш и ще те наме-рят черкезите – поразил ги господ – и в село ги има”*.

По напълно обикновен и характерен за жените от това време начин се проявява у баба Илийца майчиното ѝ сърце. За да спаси живота на болното си внуче, тя търси помощта и на лекаря във Враца, но в майчината си обич към детето прибяг-ва и до баяния, бабешки лекове, четене от селския поп. Драматичните ѝ лутания обаче я разкриват като деен човек, защото не се примирява, не скръства ръце пред злото. Тя е тръгнала да търси в манастира последна възможност за изцеление на сирачето, пренебрегнала опасностите на това размирно време.

Вазов не изобразява баба Илийца като свръхсмела – и тя познава уплахата и страха, но ги превъзмогва и когато вижда в момъка, който се изпречва на пътя ѝ, един от тези, “дето ги гонят сега”, и когато, за да му помогне, посред нощ напуска манастира. Тъмнината, зловещите очертания на чукте и бърдата я изпълват с тревога, плашат я и мътните талази на придошлата река, но волята ѝ да изпълни дадената дума е по-силна от страха. А сега тя е решила не само да занесе на скрилия се в гората бунтовник хляб, за да го нахрани, и горна дреха, за да го стоп-ли, но да стопли и душата му с добра дума и с готовността си да спаси живота му. За нея е нравствен закон на доброто да се отвръща с добро, а тя знае, че този момък е тръгнал “ за християнска вяра курбан да става”.

Обикновеното и необикновеното в образа на баба Илийца се разкрива и в създадения конфликт и контраст с калугера Евтимий. И той е българин, и той е християнин. Но се оказва, че общата им етническа и верска принадлежност не е достатъчна, за да се срещне будната и родолюбива челопеченка в лицето на тоя монах съучастник в замисленото добро дело или поне – съветник. Именно в диалога с него, в контраст с егоизма и страхливостта му, с безразличието, ненавистта и презрението му към бунтовниците, готови на саможертвен подвиг, ярко се открояват добротата и милосърдието, себеотрицанието и почитта на селянката към свободолюбивите и юначни български синове. В опитите си да разкаже на монаха за срещнатия бунтовник, баба Илийца проявява плахост и боязливост, тя не разбира изведнъж, че един божи служител може да бъде така неотзивчив и себичен, но веднъж уверила се, не прави повече опити да го омилостиви. Всяка нейна по-нататъшна реплика в разговора им обаче разкрива, че тя не се е отказала от замисленото добро дело.

Баба Илийца е проста, неука жена, но не и духовно ограничена. Тя знае за битката в Балкана, мислила е за съдбата на българските четници, вълнува я въпросът възможна ли е победа над Турската империя. За нея е трудно да прумее смисъла на жертвите: *“Що ви трябваше вам, момчета? Тая пуста царщина тъй лесно ли се разсипва!... Изтрепаха ви като пилци.”*

За четниците будната челопеченка мисли като за свои синове, но в думите ѝ няма примирение с робството, а трезво и мъдро разсъждение на майка, която знае цената на човешкия живот, има обич към всеотдайните български синове и омраза към поробителите.

Тази възрастна и разумна жена се издига до “неразумието” на борците за свобода, като сама, пренебрегвайки опасностите, се нагърбва с една рискована задача. Решението на баба Илийца да скрие в своя дом опасния момък е изразено като нещо, разбиращо се от само себе си (“Как къде? Ами у дома!”). То прозвучава изненадващо за четника, но не и за читателя, въпреки че при първата среща с бунтовника селянката си мисли: *“Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега.”* Възможността за това решение се чете още в мислите ѝ, след като му е обещала хляб и връхна дреха: “

...божичко, закриляй го, тргнало е за християнска вяра курбан да става”.

В тях откриваме доброта и отзивчивост, загриженост и чувство за отговорност, които общата вяра и народност удвояват. С бунтовника я свързва не само родствената кръв, с него се чувства духовно близка. Една жена, с непречупено от робските години съзнание, е срещнала един всеотдаен български син. В нравствените ѝ мерки за човека вече е намерило място действителното родолюбие. Със същата оценъчна мярка героинята характеризира и игумена на манастира – “старец милостив и добър българин” – на когото възнамерява да довери тайната си, уверена, че ще получи съвет и помощ.

Пулсациите на родолюбивото сърце и трепетите на благородната душа на баба Илийца я подтикват към рискованата ѝ постъпка, която може да ѝ струва живота. Те удвояват и утраяват физическите ѝ сили, когато се заема да изкърти дълбоко забития в земята кол, за да освободи така необходимата ѝ ладия. В релефно и пластично изобразения от Вазов кулминационен епизод в разказа героинята се разкрива като изключителна в смелостта и упоритостта си.

В тази напрегната нощ баба Илийца влиза в героичен двубой със страха си от турците, от нощните самотии, от тъмните талази на придошлата река, и побеждава. Необикновена до изключителност я прави и простичко заявеното решение да приюти изнемощелия момък от Ботевата чета. В този момент, който най-силно подчертава жертвоготовността ѝ, образът ѝ се облива със светлината на святостта. Християнските добродетели на героинята също придобиват необикновен характер. Заради желанието си да помогне на клетника, баба Илийца, въпреки че е вярваща християнка, нарушава две от Божиите заповеди: да не се лъже и да не се краде, но незачитането на религиозните норми не влиза в драматично противоречие с чувството ѝ за човешки дълг. "Грехът" на бедната селянка не отнема нищо от нравствения ѝ ореол, защото подбудите ѝ не са лични и користни, а благоодни и хуманни. Още по-силно засява проявлението на изключително красивото в душата на добрата, смела и родолюбива жена, когато, помислила поради студените ръчички на внучето си, че то е умряло, въпреки мъката и болката не оставя младия момък без надежда за спасение.

В текста на целия си разказ Вазов неколkokратно поставя на изпитание устойчивостта на характера и нравствените добродетели на баба Илийца и така дава възможност на читателя да се убеди в душевната ѝ извисеност. Разбира-нията на героинята за добро творчество естествено са се обогатили с възрожденски черти: буден, български дух, патриотично съзнание, родолюбива обич и готовност за смела саможертвена постъпка.